

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE STUDII EUROPENE
ȘCOALA DOCTORALĂ „PARADIGMA EUROPEANĂ”**

TEZĂ DE DOCTORAT

DIMENSIUNI ALE POPULISMULUI ÎN ROMÂNIA CONTEMPORANĂ

- REZUMAT -

Coordonator științific:

Prof.univ.dr.habil. Sergiu MIȘCOIU

Doctorand:

Florin-Daniel ȘANDRU

2019

Listă de cuvinte-cheie

Populism
Maniheism
Naționalism
Ideologie
Intelectuali publici
Mass-media
Elită
Clasă politică
Lideri politici
Partide politice
Democrație
Sistemul politic românesc
Autoritarism
Totalitarism
Interbelic
Comunism
Postcomunism

CUPRINS

Introducere

Capitolul I. Repere ideologico-politice în analiza populismului

- 1.1. Relația conceptuală dintre ideologie și populism
- 1.2. Reconsiderarea pozitivă a ideologiei
- 1.3. Reconsiderarea analitică a populismului
- 1.4. Populismul ca ideologie transdoctrinară și procesuală

Capitolul II. Coordonate ale populismului politic

- 2.1. Originea și evoluția elitei politice postcomuniste. O analiză comparativă
 - 2.1.1. *Cadrul general al democratizării postcomuniste*
 - 2.1.2. *Elite politice și democratizare în România și Bulgaria*
 - 2.1.3. *Elite politice și mecanisme instituționale în România și Bulgaria*
- 2.2. Pluralism, partide și populism în România postcomunistă
 - 2.2.1. *Pluralismul incipient și „noua” clasă politică*
 - 2.2.2. *Partide politice și orientări ideologice*
 - 2.2.3. *Moștenirea și recuperarea populismului*
- 2.3. Cadrul populist al leadership-ului politic
 - 2.3.1. *Recrutarea și formarea liderilor politici*
 - 2.3.2. *Liderii și personalizarea vieții politice*
 - 2.3.3. *Liderii ca „locomotive” politice*

Capitolul III. Coordonate ale populismului intelectual

- 3.1. Tradiția intelectuală și tentația populismului
 - 3.1.1. *Anti-individualismul*
 - 3.1.2. *Anti-democratismul*
 - 3.1.3. *Providențialismul*
- 3.2. Intelectualii în siajul politicii: de la comunism la postcomunism
 - 3.2.1. *Intelectualii, între rezistență și dizidență*
 - 3.2.2. *Recuperarea populismului naționalist în comunism. Cazul Constantin Noica*
 - 3.2.3. *Populismul protocronist și legitimarea stalinismului național*
- 3.3. Intelectualii, alternativa liberală și „populismul elitist”
 - 3.3.1. *Cadrul mitico-ideologic al populismului intelectual postcomunist*
 - 3.3.2. *Un model intelectual alternativ. Cazul Adrian Marino*
 - 3.3.3. *„Populismul elitist” ca model intelectual dominant*

Capitolul IV. Coordonate ale populismului mediatic

4.1. Mass-media și sfera publică în postcomunism

4.1.1. *Democratizarea media și construcția spațiului public*

4.1.2. *Mass-media ca putere democratică*

4.1.3. *Evoluția media și implicarea publicului*

4.2. Politizarea „agorelor media”

4.2.1. *Pretenția de obiectivitate a mass-media*

4.2.2. *Politicienii și discursul autorității*

4.2.3. *Mass-media ca instrument politic*

4.3. Discursul mediatic populist

4.3.1. *Mass-media și conturarea cadrului discursului populist*

4.3.2. *Mass-media ca platforme populiste*

4.3.3. *Mass-media ca instrumente ale populismului*

4.4. Caracteristici ale „populismului multimedia”

4.4.1. *Iluzia democrației directe în era multimedia*

4.4.2. *„Jurnalismul cetățenesc” și hegemonia opiniei*

Concluzii

Bibliografie

Introducere

Dincolo de a lua în considerare proiecțiile normative și ideologice referitoare la populism care s-au conturat mai cu seamă în ultima jumătate de secol, ca și analizele empirice orientate către manifestările fenomenale ale acestuia (populismul ca mișcare, ca ideologie, ca regim politic, populismul reprezentat la nivelul unor partide sau organizații ce-și manifestă influența în plan politic, populismul ca atitudine, populismul ca expectanță identificabilă în planul corpului social, populismul discursiv ori populismul cristalizat în demersurile politice ale unor lideri, iată tot atâtea „figuri” reprezentative), lucrarea de față își propune să circumscrie prezența acestora din urmă în România contemporană. Utilizând populismul în sensul unui instrument analitic, cercetarea noastră urmărește să identifice modul în care prezența elementelor acestuia în societatea românească, pe diferite dimensiuni, a afectat, în timp, dezvoltarea și consolidarea unui sistem politic democratic. Concentrându-ne asupra *dimensiunilor populismului în România contemporană*, conjectura pe care o susținem este aceea că, la nivelul pilonilor fundamentali ai societății românești postcomuniste – pilonul *politic*, cel *intelectual* și cel *mediatic* – poate fi regăsită o proiecție ideologică de factură populistă (prezentă în grade diferite, desigur, de la un lider politic la altul, de la o organizație partidistă la alta, de la o instituție media la alta și de la un grup intelectual la altul) care a afectat, în mod substanțial, evoluția procesului de democratizare. Suprapunându-se deficitului originat în lipsa unei tradiții democratice pe care societatea românească l-a moștenit din precomunism, prezența alternantă (când dominantă, când recesivă) a populismului a determinat, până în prezent, o întârziere a procesului de dezvoltare și consolidare a regimului democratic. Practic, susținem că, după o etapă a liberalizării marcată de violență, peste care, într-o anumită măsură, s-a suprapus și cea a tranziției, România nu a reușit încă să asigure funcționalitatea pragmatic-instituțională a unei democrații consolidate. Identificabilă, în primul rând, cu nivelul politic al spațiului social postcomunist, această situație a făcut loc populismului, devenit, din perspectivă ideologică, o prezență de netăgăduit în atmosfera discursivă, partidist-electorală, mediatică și chiar intelectuală a trecutului foarte recent. Considerăm deci că, mai ales în ultimul deceniu, ieșind din cadrul strict politic, populismul este prezent, deopotrivă, în mediul mediatic și în anumite manifestări ale intelectualilor publici. Ne propunem, așadar, ca pe parcursul cercetării să reliefăm modul în care s-a manifestat populismul din România contemporană din unghi politic, intelectual și mediatic, în încercarea de a identifica și de a înțelege cauzele ce au generat efecte negative ale democratizării, precum și motivele pentru care viața politică românească nu se califică în

tiparele unei democrații autentice. Dată fiind această direcție a investigației, intenționăm să trasăm principalele repere politico-ideologice ale populismului, plasând *dimensiunea politică* a acestui fenomen în contextul procesului de democratizare, după care încercăm o analiză referitoare la formarea elitei și a clasei politice postcomuniste, la partidele și liderii politici relevanți, pentru a ne orienta, ulterior, asupra *populismului intelectual* și a *populismului mediatic*. Cu alte cuvinte, încercăm să decelăm maniera în care populismul (pe care îl circumscriem drept o ideologie caracterizată de *trans-doctrinarism*, *procesualism* și *anti-proceduralism democratic*) s-a impus sub forma unui factor de presiune (*push factor*) asupra procesului de democratizare. Pretinzând că indică principalele disfuncții ale democrației românești (calificată ca atare, după cum intenționăm să argumentăm, în mod ilegal), populismul reprezintă, în opinia noastră, una dintre cauzele esențiale ale configurării unei democrații disfuncționale, veritabilă a marcă a tipului de societate pe care îl avem în prezent. Adică, o *societate populistă*, tributară tentației autoritarismului lesne identificabilă în evoluția sa din ultimul veac. Cu privire la aceasta din urmă, un simplu calcul matematic ne indică faptul că, din suta de ani scursă între 1918 și 2018, vreme de 52 de ani societatea românească a cunoscut trei regimuri autoritare (1938-1945) și un regim totalitar (1945-1989), iar vreme de 48 de ani (1918-1938 și 1990-2018) forme deficitare ale regimului democratic. Plecând de la această „schematizare” a ceea ce reprezintă istoria contemporană a societății românești, *principalul obiectiv* al investigației noastre vizează conturarea unui cadru explicativ și comprehensiv pentru disfuncțiile democratice ale sistemului nostru politic, pe care le plasăm în directă legătură cu un anumit tip de construcție mentalitară, cultural-politică, la realizarea căreia au contribuit, pe parcursul ultimului secol, în aceeași măsură o serie întreagă de politicieni, intelectuali reprezentativi din spațiul public românesc și instituțiile media. *Ipoteza centrală* pe care o avem în atenție la punctul de start al cercetării noastre este aceea că, dacă instituirea unui atașament social puternic față de valorile democratice a fost și continuă să fie una dificilă în societatea românească, această situație are, drept cauză esențială, tentația exercitată de o formă specifică de populism, având veleități autoritare, ale cărui „structuri de oportunitate” s-au consolidat în timp pe fondul unui maniheism structural ce are drept nucleu dur etnonaționalismul și o cultură politică de tip paternalist-dependentistă, ale cărei elemente principale sunt anti-individualismul, anti-democratismul și providențialismul. Ne propunem să verificăm sustenabilitatea acestei ipoteze printr-o analiză interdisciplinară, însă orientată preponderent din perspectiva științei politice, care să evidențieze coordonatele populismului politic, pe cele ale populismului intelectual și, respectiv, pe acelea proprii populismului mediatic, considerate a reprezenta dimensiuni care se intersectează și se potențează reciproc,

creionând și ranforsând, prin forme specifice de manifestare, dominante sau recesive sub raport temporal, cadrul unei societăți populiste.

Din punct de vedere *metodologic*, cercetarea de față implică atât o abordare de factură normativă, cât și una de factură empirică. Din perspectivă normativă, propunem o incursiune care să evidențieze elementele fenomenului populist, așa cum au fost acestea identificate de cercetători, și care să permită, în același timp, configurarea unei identități conceptuale a populismului, în sensul ideologic al termenului. În această direcție, considerăm că este necesară, mai întâi, o abordare genealogică, în ideea definirii traiectelor pe care a evoluat populismul, în diferitele sale forme de manifestare. Nu urmărim atât un demers cu valențe istorice, cât unul care să puncteze aspectele referențiale ale unui fenomen politic pe care îl considerăm a fi marcat de o extraordinară adaptabilitate socială și istorică. Din acest punct de vedere, optăm pentru o analiză de orientare contextuală, care să permită sublinierea *caracterului radial* al populismului. Sarcina pe care o asumăm este, ca atare, aceea de a trece în revistă cauzele apariției fenomenului și de a argumenta că realitatea politică descrisă de conceptul utilizat pentru a o exprima este una care, în permanență, se „reinventează”, de la un context socio-istoric la altul. Există, desigur, anumite elemente care marchează în mod fundamental populismul, indiferent de maniera și de contextul în care acesta se manifestă, așa cum este, bunăoară, mereu invocata relație cu „poporul”. Acest „fetișism ideologic” nu aparține, însă, exclusiv populismului, din moment ce și ideologii democrației, ca și cei ai totalitarismului nu ezită să revendice apelul la popor. Sugestia pe care o introducem, din această perspectivă, trimite spre faptul că avem de-a face cu un fenomen „pliable” pe cadrele politico-sociale existente într-un anumit moment istoric, fenomen care, deși își conservă anumite elemente funciare, le adaptează la realitatea prezentă, proiectând totodată o *interpretare polemică* a acestei realități. Considerăm că, din acest motiv, abordarea genealogică este în măsură să releve menținerea „instrumentarului” populist din momentul manifestărilor sale de secol al XIX-lea și până la cel al formelor pe care populismul le cunoaște în prezent.

În încercarea de a aplica această proiecție normativă și analitică despre populism asupra societății românești contemporane, vom lua în considerare o tratare particularizată a fiecăreia dintre cele trei dimensiuni anunțate, prin evidențierea coordonatelor specifice populismului politic, celui intelectual și celui mediatic. În acest sens, vom utiliza instrumente precum analiza comparativă (pentru a evidenția modul în care s-a format elita politică în postcomunismul românesc), studiul de caz (pentru a ilustra un tipar intelectual al populismului specific societății românești, dar și existența unui model alternativ) și analiza de

discurs (atât în cazurile unor politicieni, ale unor intelectuali publici și, respectiv, ale unor jurnaliști din prezent). Alte instrumente pe care le punem la lucru în contextul acestei lucrări vin dinspre zone de cercetare complementare celei proprii științei politice, așa cum este sociologia intelectualilor sau analiza media. Din acest punct de vedere, considerăm că abordarea metodologică pe care o propunem este una de natură să releve, sub aspect științific, aspecte care, până în prezent, nu au ocupat prim-planul în cercetările alocate populismului din România, majoritatea concentrându-se, exclusiv, asupra populismului politic. Aici considerăm că s-ar putea regăsi unul dintre elementele de originalitate implicate de această lucrare, interesată să sublinieze maniera în care cea mai vizibilă și de impact formă de manifestare a populismului, și anume cea politică, este potențată de manifestările intelectuale și jurnalistice de factură populistă. Un alt element de originalitate este dat, în opinia noastră, de faptul că evoluția sistemului politic românesc pe parcursul ultimului secol, de la momentul formalizării instituționale a statului român modern și până la cel al împlinirii a trei decenii de la ieșirea din totalitarism este analizată din perspectiva populismului și a diverselor sale forme de manifestare, identificabile pe fiecare dintre dimensiunile amintite aici. Se adaugă acestora, pe parcursul cercetării, definițiile de lucru pe care le propunem, identificarea anumitor sub-tipuri ale populismului politic, ale celui intelectual și ale celui mediatic (fără, însă, a le putea acoperi pe toate în contextul lucrării de față), precum și furnizarea unor modele explicative pentru cele trei dimensiuni ale populismului din România contemporană.

Capitolul I. Repere ideologico-politice în analiza populismului

În primul capitol al lucrării încercăm să arătăm că reconsiderarea analitică a populismului este relevantă pentru teoria politică întrucât aceasta operează pe două paliere diferite: pe plan empiric putem utiliza un instrument care să servească explicării formelor de manifestare a politicii actuale (între care populismul însuși, cu multiplele sale fațete, este una), iar în plan normativ ne putem folosi de un instrument cu ajutorul căruia să înțelegem de ce anume disfuncțiile vizibile în cadrul democrațiilor contemporane favorizează apariția unor proiecții ideologice de factură populistă. Pentru a atinge acest scop, propunem o altă modalitate de articulare conceptuală a ideologiei în general, mizând pe sensul său pozitiv, după care ne orientăm înspre ideologiile particulare, între care includem populismul. Utilizăm, așadar, analiza conceptuală și interpretarea textuală proprii teoriei politice normative pentru a putea surprinde atât caracteristicile care apropie formal populismul de

ideologiile consacrate, precum liberalismul, conservatorismul ori socialismul, cât și cele care fac din acesta o ideologie particulară distinctă. Deloc întâmplător, primul capitol al lucrării urmează acest traseu euristic: în prima secțiune discutăm relația conceptuală dintre *ideologie* și *populism*, în cea de a doua punem în scenă argumentele în favoarea *reconsiderării pozitive a ideologiei*, în cea de-a treia sugerăm condițiile de posibilitate pentru *reconsiderarea analitică a populismului*, pentru ca în ultima secțiune să caracterizăm definițional populismul prin trimitere la ceea ce considerăm a fi *statutul său trans-doctrinar*, un statut care îi conferă un *aspect procesual* în măsură să-i permită flexibilitatea ideologică și extraordinara capacitate de adaptare contextuală. Toate acestea ne permit să definim populismul drept *o ideologie particulară de factură transdoctrinară, asumată sau nu la nivel partidist, care proiectează un spațiu politico-social de orientare maniheistă, în numele unei defniri unilaterale a „poporului”, pe care îl opune reprezentanților politicii instituționalizate (așa-numita „elită”) și care asumă drept scop recâștigarea „suveranității” în condițiile unei adaptabilități economice, sociale, politice și organizaționale de natură procesuală*. Plecând de la asocierea celor două concepte – *ideologia și populismul* – prin prisma semnificațiilor negative ce le-au fost alocate, am urmărit să aducem în atenție o perspectivă teoretico-politică a cărei sugestie constă nu în susținerea „pozitivării” fenomenului populist ori a termenului care îl exprimă, ci în recuperarea sa tocmai în interesul fundamentării democrației, un proces despre care știm astăzi că este o chestiune ce ține de fiecare aspect al vieții cotidiene dintr-o societate democratică. Luând în considerare, pe de altă parte, reconsiderarea pozitivă a ideologiei, am abordat populismul ca pe un tip specific de construcție socială a realității, realizată printr-o încercare de „echivalare”, în numele „poporului”, a importanței unor solicitări vehiculate în spațiul social, prin apelul la „subiectivitatea populară” și prin instituirea unei „frontiere interne” între „noi” și „ceilalți”. Astfel articulat din perspectivă ideologică, am arătat, pe urmele lui Ernesto Laclau, că populismul devine sinonim cu însăși politica. Urmărind să surprindem componentele populismului, am susținut că el deține o resursă ideologică minimală, dincolo de variatele sale forme de manifestare empirică. Această resursă ideologică nu are, însă, un nucleu doctrinar propriu. Am specificat, în acest sens, că nucleul ideatic al populismului este unul *trans-doctrinar*, ceea ce înseamnă că, în cazul său, lucrurile nu stau precum în cele ale ideologiilor structurate ale modernității, liberalismul, conservatorismul și socialismul, care au avut, *ab initio*, un corpus doctrinar ce s-a manifestat cu pregnanță atât în domeniul teoriei politice, cât și în acela al teoriei economice. Ideologiile moderne traduc pe înțelesul publicului ideile complexe conținute de propriile lor doctrine și, în plus, își exhibă – și astăzi, ca și în trecut – caracterul programatic, acțional. Și populismul joacă un rol de

„traducător” din perspectivă ideologică, numai că, spre deosebire de ideologiile structurate, el nu deține o doctrină proprie. Cu alte cuvinte, în spatele nucleului său ideologic minimal nu se află o „doctrină populistă”, înțeleasă în termenii în care înțelegem doctrinele liberală, conservatoare ori, respectiv, socialistă, ci un mix ideatic constituit din elemente preluate din aceste doctrine, în funcție de contextul social, economic, cultural-politic ori organizațional. În acest sens, am subliniat, *populismul este o ideologie trans-doctrinară și procesuală*. Populismul are un caracter trans-doctrinar întrucât, pe de o parte, îi lipsește, așa cum am amintit deja, un corp doctrinar propriu, fapt ce nu se întâmplă în cazul ideologiilor consacrate; pe de altă parte, populismul poate, în aceeași măsură în care preia elemente doctrinare specifice altor ideologii, să se plieze pe nucleul valoric al acestora din urmă. În această direcție, ideea pe care am expus-o a fost că preluarea unor elemente proprii altor ideologii poate face ca, în contextul existenței anumitor „structuri de oportunitate”, populismul să fie compatibil cu orice altă ideologie. Într-o asemenea situație și în funcție de factorii de natură socială, cultural-politică, economică ori organizațională existenți într-o comunitate dată, putem să avem de-a face fie cu un *efect de recalibrare ideologică*, fie cu un *efect de imitație ideologică*. În primul caz, celelalte ideologii existente în cadrul social se reconfigurează atât la nivelul nucleului axiologic, cât și la nivelul orizontului discursiv al reprezentanților lor, fie că vorbim despre lideri sau despre organizații politice, astfel încât să poată răspunde provocărilor implicate de prezența ideologiei populiste. În cel de-al doilea caz, poate avea loc o preluare a elementelor simbolice proprii ideologiei populiste de către reprezentanții celorlalte ideologii, de asemenea la nivel structural, atitudinal sau discursiv; această preluare deschide ideologiei populiste porțile accesului spre piața publică a comunității respective pe alte canale, uneori mult mai credibile, decât cele pe care le are la dispoziție atunci când celelalte ideologii se recalibrează. Preluând aspecte doctrinare care nu îi aparțin în chip original, „jonglând” cu elementele utopico-mitologice existente la nivelul imaginarului social al oricărei comunități și adaptându-se, atunci când are această oportunitate, contextului ideologic dintr-o societate dată, populismul se află într-un permanent proces de auto-constituire, proces care poate lua forme diferite, în funcție nu doar de coordonatele spațiale ori temporale, ci și de acelea sociale, cultural-politice, economice sau organizaționale. Din acest punct de vedere, considerăm că populismul poate fi subsumat, ca ideologie particulară, analizei proprii unei *teorii integrate a ideologiei*, care să evidențieze nu doar caracteristicile sale politice (de natură normativă sau empirică), ci și cele de factură socio-antropologică, epistemologică ori discursivă, astfel încât cercetările ulterioare să aspire la obiectivul înțelegerii în profunzime a acestui fenomen. Plecând de la aceste asumții de natură teoretică desfășurate în contextul

primului capitol al acestei lucrări, ne-am propus să aplicăm o astfel de înțelegere a populismului formelor sale de manifestare identificabile în România contemporană, de la constituirea formală a statului român modern și până în prezent. În acest sens, am considerat că relevantă pentru analiza noastră este ipostazierea populismului sub aspect politic, intelectual și mediatic, astfel încât am încercat să identificăm principalele caracteristici ale celor trei dimensiuni ale populismului din societatea românească, considerând că ele sunt interconectate și că se potențează reciproc, în virtutea existenței, în plan social, a unui maniheism structural, având ca nucleu dur naționalismul etnic și pe care s-a cristalizat o cultură politică de orientare paternalist-dependentistă ale cărei elemente principale sunt anti-individualismul, anti-democratismul și providențialismul. Am argumentat că, în acest cadru specific unei societăți populiste, caracterizată de lipsa unei tradiții democratice și de tentația autoritarismului, instituirea și dezvoltarea unei democrații autentice au fost marcate de dificultăți și disfuncții, fapt care poate fi observat atât în precomunism, cât și în postcomunism. În ambele perioade istorice, atât elitele politice și liderii reprezentativi, cât și intelectualii publici ori jurnaliștii au exhibat, în grade variate de la un caz la altul, comportamente și atitudini de orientare populistă care nu au fost deloc favorabile articulării unui spațiu public și politic democratic. Efectele sunt, așa cum am încercat să demonstrăm, sesizabile și în prezent.

Capitolul II. Coordonate ale populismului politic

În cel de-al doilea capitol al cercetării intenționăm să relevăm importanța câtorva repere pentru o analiză a populismului politic românesc care să permită evidențierea tentației autoritarismului existentă în cultura noastră politică și în practica socială subsumată acesteia. Din punctul nostru de vedere, este vorba despre o cultură politică orientată *symbolic*, și nu *instrumental*, ceea ce permite reproducerea unei tradiții a deficitului democratic, care are drept fond un maniheism structural al cărui nucleu este un tip aparte de naționalism, și anume cel de orientare etnică. Reperele pe care le luăm în considerare vizează să reliefeze impactul acestui tip de cultură politică la nivelul partidelor și al liderilor acestora în postcomunism, din perspectiva articulării vieții politice, a valorilor, atitudinilor și comportamentelor vehiculate în spațiul public pe parcursul procesului de democratizare. În acest sens, ne ocupăm, în prima secțiune a capitolului, de maniera în care a fost generată și de modul în care a evoluat elita politică a postcomunismului românesc, având în vedere două direcții: aportul acesteia la

procesul de democratizare și modul în care ea a influențat funcționarea mecanismelor instituționale necesare unei arhitecturi democratice. Pentru o mai bună înțelegere a situației apelăm la o analiză comparativă, punând în oglindă evoluția sistemului postcomunist, din perspectiva formării elitelor, a procesului de democratizare și a instituirii mecanismelor instituționale, în România și Bulgaria. Considerăm că, dintr-o anumită perspectivă, populismul românesc este cumva „atipic” sau „deviant”, în sensul în care el a evoluat, preponderent, în interiorul sistemului politic, fiind „încastrat” în mod „tradițional” în structura socială. Mai exact, în pofida trecerilor de la un tip de regim la altul, de la cel al „mimetismului democratic” precomunist la totalitarismul postcomunist și, de aici, la fragila democrație postcomunistă, el s-a regăsit în construcția maniheistă a realității pe care au promovat-o înșiși principalii reprezentanți ai clasei politice a diferitelor perioade pe tiparul „noi” versus „ei” și, mereu, „în numele poporului”, acesta din urmă fiind, cel mai adesea, semnat într-un sens etnic. În perioada postcomunistă, reprezentanții elitei politice au manifestat subtipuri ale acestui populism, atunci când nu le-au combinat. Astfel, unii lideri au mizat pe un „populism de oportunitate”, fie că erau deținători ai puterii politice sau se situau în opoziție, în vreme ce alții au promovat „populismul antisistem”. Dacă primii au inventat entități prin raportare la care să se prezinte drept „salvatori” (vorbind, spre exemplu, despre „oculta mondială”, precum Corneliu Vadim Tudor, despre „sistemul ticăloșit”, precum Traian Băsescu, sau despre „statul paralel”, precum Liviu Dragnea), ceilalți au încercat să devină actanți ai sistemului politic existent prin poziționarea negativă față de acesta (iar unii au și reușit pentru scurte perioade de timp, ilustrative fiind cazul omului de afaceri George Becali, respectiv cel al jurnalistului Dan Diaconescu). În doze mai mari sau mai reduse, discursurile, atitudinile și comportamentele publice ale acestor lideri au reprodus pe scena politică elementele esențiale ale culturii politice paternalist-dependentiste, și anume colectivismul, orientarea împotriva procedurilor democratice și tentația autoritară, precum și providențialismul. Acestea sunt motivele pentru care, în cea de-a doua secțiune a acestui capitol, ceea ce ne preocupă este să evaluăm cadrul general în care a evoluat clasa politică românească în postcomunism, luând în discuție articularea pluralismului politic, configurarea partidelor și orientările lor ideologice, precum și modul în care acestea au recuperat o tradiție populistă ce reprezintă un liant cultural-politic între precomunism, comunism și postcomunism. Continuând analiza, cea de-a treia secțiune a capitolului al doilea include preocuparea pentru prezentarea procesului de recrutare și formare a liderilor politici în postcomunismul românesc, insistând asupra tentației populiste a acestora de personalizare a vieții politice, ceea ce a determinat, din punctul nostru de vedere, conturarea statutului lor de „locomotive” pentru proiectele politice pe care le-au

animat, având mai mult sau mai puțin succes din punct de vedere electoral. Considerăm că toate problemele tratate pe parcursul capitolului oferă posibilitatea prezentării unei viziuni integrate, de natură să permită atât explicații cu privire la coordonatele populismului politic din România contemporană, cât și o înțelegere mai profundă a acestui fenomen.

În acest sens, am arătat că, în baza clivajului „comuniști”-„anticomuniști” și al celui suprapus, „autohtoniști”-„prooccidentali”, taberele politice s-au constituit rapid în postcomunism, generând discursuri publice contradictorii, marcate de o logică a conflictului permanent, o logică agonică pe care societatea a trebuit să o recepteze într-o manieră pasivă, cei mai mulți dintre cetățeni neavând, pe fondul unei educații civice precare, afectată de totalitarism, conștiința necesității implicării politice. În acest context s-a derulat, practic, procesul de creare a noii clase politice a postcomunismului, o clasă ai cărei membri nu aveau, nici ei, în marea lor majoritate, reperele politicii democratice, nefiind dispuși nici să asculte vocile puține – și inaudibile în vacarmul general – aparținând personalităților care începeau să se afirme ca intelectuali publici. De altfel, cei mai mulți dintre aceștia se raportau ei înșiși la recuzita imaginarei și idealizatei „democrații interbelice”, contribuind, fie numai inconștient, la generarea de resurse intelectuale pentru mediul postcomunist al populismului. La rândul lor, ca parte a societății civile, mass-media au reușit să lucreze în favoarea democratizării și să modeleze, într-o anumită măsură, elementele discursului public și ale celui politic într-un sens democratic, fără a acorda, totuși, o atenție deosebită rolului ce revenea participării cetățenilor în procesul de construcție a democrației. Plecând de la o astfel de realitate, am încercat să creionăm traiectoria clasei politice postcomuniste în contextul pluralismului, să evidențiem poziționarea partidelor politice din perspectiva orientărilor ideologice observabile în spațiul românesc, pentru a explicita, apoi, modul în care la nivelul acestora a fost recuperată moștenirea populistă care a depășit limitările temporale și de regim politic, ca și diferențierile de status ale celor implicați într-un proces de reconstrucție a societății românești contemporane care promitea, la un moment dat, că va reuși să se înscrie pe traiectoria unei democrații consolidate. Am redat, ca atare, maniera în care elementele populismului au fost etalate în spațiul politic postcomunist atât de către reprezentanții puterii, cât și de către cei ai opoziției, atât de către partidele puternic instituționalizate, unele pretins democratice, cât și de cele care și proiectat în mod conștient programe de factură populist-naționalistă. Am considerat că, în forme diferite, fiecare dintre acestea și-a pus amprenta asupra evoluției postcomunismului românesc, fie practicând un „mimetism democratic”, fie alimentând anumite frici colective pentru a le putea instrumenta electoral, fie instituind granițe imaginare de tip „noi”-„ei” și polarizând, astfel, societatea, fie contribuind la democratizarea societății

sau, dimpotrivă, obstaculând-o. Ceea ce am constatat este faptul că, de la o perioadă la alta, aproape toate partidele politice și majoritatea liderilor acestora au recurs, într-o formă dominantă sau măcar difuză, la elemente discursive și acționale specifice registrului populist. Și, chiar dacă analiza populismului reprezintă, în România contemporană, o problematică de interes încă puțin evidențiată, nu este mai puțin adevărat că populismul, mai ales în forma sa naționalist-etnicistă, a subzistat în mentalul colectiv al societății noastre, chiar dacă numai într-o formă recesivă. Tendința de a deveni dominant în spațiul public a putut fi înregistrată mai ales în ultima decadă a postcomunismului, semnalul principal fiind dat dinspre clasa politică în momentul în care discursul și deciziile asumate în numele „poporului” au fost combinate cu încă un element pe care îl putem considera definitiv pentru societatea românească, și anume Totodată, am argumentat că parcursul modernității noastre ilustrează faptul că dificultatea instituirii unei tradiții democratice a fost dublată de prezența – în discursul politic, în cel intelectual și în cel mediatic – unei forme aparte de naționalism care, în dese rânduri, a căpătat accente xenofobe și antisemite. Spre deosebire de tipul de naționalism ce a evoluat, începând cu 1780, în spațiul vest-european, unul de factură *civică*, în România, ca și în țările vecine, forma predilectă a naționalismului a avut o țesătură din fibră *etnică*. Etnonaționalismul s-a manifestat într-o formulă moderată atunci când, spre exemplu, și-a propus identificarea profilului „ființei naționale” (o abstracțiune cu veleități mitico-metafizice, evident fantasmatică), dar a avut și derapaje extreme, mai cu seamă atunci când s-a combinat cu antisemitismul ori cu ortodoxismul, sau cu ambele în același timp. Pusă în oglindă cu excepționalismul ce constituie coloana vertebrală a acestei forme de naționalism tribal, imaginea alterității a fost proiectată, din această perspectivă, să justifice toate neîmplinirile societății românești. Etnonaționalismul a traversat cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea și a irumpt în formă violentă în perioada interbelică, pentru a fi recuperat în formula stalinismului național în a doua jumătate a secolului XX, fiind revigorat imediat după 1989 și redimensionat într-o formulă „suveranistă” la câțiva ani după integrarea României în Uniunea Europeană. Referitor la prezența sa discursivă și atitudinală din perioada postcomunistă, am remarcat faptul că această formulă a „populismului nativist”, cum a numit-o politologul Michael Shafir, a avut, inițial, o coloratură marginală, s-a instalat sistemic la nivel partidist prin vectori precum Partidul Unității Naționale a Românilor (PUNR) și Partidul România Mare (PRM) în prima decadă a procesului de democratizare (fiind combinat cu xenofobia și antisemitismul), a cunoscut o perioadă de recul din perspectiva pregnanței în cea de a doua decadă a tranziției și în contextul procesului de

integrare europeană, tinzând să recâștige teren – de această dată inclusiv în zona partidelor *mainstream*, așa cum este cazul Partidului Social Democrat (PSD) – în ultimii câțiva ani.

Reinstituirea contextului mitologic al naționalismului, inclusiv al celui de extremă dreapta, a însemnat, post-'89, atât continuitatea discursivă a poncifelor național-comuniste, cât și revizitarea celor proprii extremismului de dreapta interbelic. Ce este interesant e faptul că atât „democratizatorii”, de regulă politicieni și intelectuali publici care susțineau orientarea occidentală a României, cât și moștenitorii marginali ai tradiției etnonaționaliste de orientare fascistă au devenit – deși în maniere diferite – captivii ideii că interbelicul poate fi recuperat în sensul unui moment fondator al postcomunismului. Practic, pe acel fond de confuzie axiologică și ideologică de la începutul tranziției postcomuniste, ambele categorii au contribuit la conturarea unui mit fondator pentru o societate care, ieșită din totalitarism, nu știa clar încotro avea să se îndrepte. Și pentru unii, și pentru ceilalți, momentul fondator nu mai era cel „revoluționar” – considerat a fi fost „confiscat” de reprezentanții noii puteri –, ci se regăsea în necesitatea reinstaurării unei legături istorice între prezentul încă nedecantat și un trecut istoric „glorios”, al cărui curs firesc fusese fracturat în 1945. Astfel a luat naștere mitologia *ante-comunismului interbelic*, o narațiune ce a primit semnificație politică grație discursului specific reprezentanților „partidelor istorice”, fiind în același timp valorizată etic atât de către reprezentanții *mainstream*-ului civico-intelectual proaspăt instituit, cât și – într-un alt registru – de către vectorii naționalismului extrem. Desigur, recuperarea interbelicului, fie în ideea unui „paradis” al democrației și culturii, fie în aceea a „renașterii naționale” sub flamura fascismului regal, legionar sau antonescian, poate fi interpretată ca produs al unui mecanism de compensare istorică. Deși de înțeles din perspectivă sociopsihologică, această viziune nu anulează faptul că interbelicul însuși s-a constituit într-o perioadă care a comportat atitudini politice și sociale de extracție totalitară, chiar dacă acestea din urmă nu au avut impactul celor proprii dictaturii comuniste, manifestându-se totuși în practica socială prin punerea în aplicare a tentației autoritarismului. Situați în prezent, considerăm că recuperarea istorică necesară nu a beneficiat, la nivelul spațiului public, pe dimensiunile politică, intelectuală și mediatică (altele, deci, decât dimensiunea academică, chiar dacă și aici există „școli de gândire istorică” tributare etnonaționalismului) de onestitate (*id est* spirit critic), ci s-a realizat pe un fond mitologic la consolidarea căruia au contribuit toate marile complexe mitice identificate de Raoul Girardet. În acest joc și-au dat concursul, doar aparent paradoxal, forma naționalismului tribal, cu accente ortodoxist-fasciste, din interbelic și național-comunismul vizibil *in nuce* în epoca Gheorghiu-Dej, după retragerea trupelor sovietice din 1958, și promovat de regimul stalinismului național al lui Ceaușescu între 1965 și 1989. În

plan politic, în prima fază a tranziției postcomuniste, naționalismul xenofob a fost instituit, formal, prin apariția unor partide precum PUNR (inițial Partidul de Uniune Națională a Românilor din Transilvania) și PRM. Într-o formă diluată, elementele ideologice ale stalinismului național se regăseau, însă, și în cazul Frontului Democratic al Salvării Naționale (FDSN), devenit ulterior Partidul Democrației Sociale din România (PDSR), astăzi PSD. Explicabilă și prin intrarea în spațiul politic a Uniunii Democrate a Maghiarilor din România (UDMR), existența primelor două formațiuni politice amintite mai sus a reprezentat, pe parcursul a mai bine de două decenii, o permanentă maculare a spațiului nostru public prin apel la discursul urii și incitări la violență specifice extremismului. Partid de lider, PRM a reușit, în contextul alegerilor prezidențiale din anul 2000, să-l propulseze pe Corneliu Vadim Tudor în cel de-al doilea tur. Mai cu seamă după 2004, ambele formațiuni au cunoscut un pregnant proces de deconstrucție a capitalului electoral, devenind, în timp, insignifiante. Aceasta nu înseamnă, însă, că manifestările discursive de orientare extremă au dispărut. Pe de o parte, acestea s-au diluat în forma populismului, fiind preluate, în grade și cu accente diferite, atât de partide și structuri politice meteorice, precum Partidul Poporului-Dan Diaconescu (PP-DD), Partidul Noua Generație – Creștin Democrat (PNG-CD), Uniunea Națională pentru Progresul României (UNPR), Partidul Democrat-Liberal (PD-L) sau Partidul Mișcarea Populară (PMP), cât și de partidele consacrate (precum PSD sau Partidul Național Liberal). Pe de altă parte, am observat că manifestări extremiste, în direcție rasistă, xenofobă și antisemită se regăsesc într-un mediu neinstituționalizat formal, așa cum este cel al grupurilor ce se revendică de la legionarism sau al celor de sorginte ortodoxistă, ce se dezvoltă periculos în direcția fundamentalismului religios. Prezente mai ales în mediul virtual, acestora li se adaugă și variate grupuscule ori personaje ale căror manifestări capătă deseori accente ilare, așa cum sunt cei pe care scriitorul Dan Alexe îi numește „dacopați” sau așa cum este, spre exemplu, actorul Dan Puric, devenit un fel de „guru” al unui soi de românism misticoid care este încurajat mediatic și care îmbină abordarea narodnicistă cu nombrilismul religios, rezultând un amestec discursiv de factură neolegionară. De asemenea, am arătat faptul că, deși mai puțin vizibil, există în România și un populism de stânga, a cărui resuscitare a devenit sesizabilă mai ales în ultima decadă, odată cu configurarea unor grupuri de intelectuali interesați mai ales de subiecte economice și sociale și care nu se regăsesc ideatic în programele partidiste care-și asumă identitatea socialistă ori social-democrată. Cele două tipuri de extremism, mai pregnant al dreptei, mai restrâns al stângii, având prezențe formale sau informale și grade diferite de manifestare, se întâlnesc astăzi, diluate prin raportare la originile lor, în intersecția ideologică a populismului. Acestui populism ce se

manifestă, din perspectivă economică, respectiv naționalistă, pe axa ideologică stânga-dreapta (și nu doar la nivelul partidelor instituționalizate) i s-ar putea adăuga, în anii din urmă, ceea ce politologul Michael Shafir identifică a fi „populismul anti-corupție”, circumscris mai cu seamă în zona celor care își asumă rolul de „directori de conștiință” ai societății civile, fiind susținut de partide aflate în opoziție, precum PNL și Uniunea Salvați România (USR), și revendicându-și legitimitatea prin raportare la protestele antiguvernamentale cauzate de asaltul la adresa sistemului judiciar și a valorilor statului de drept declanșat de coaliția formată din PSD și Alianța Liberalilor și Democraților (ALDE, desprinsă din PNL) imediat după câștigarea alegerilor legislative din decembrie 2016. E discutabil, însă, din punctul nostru de vedere, dacă reacția societății civile față de acest asalt poate fi încadrată în aria manifestărilor populiste, dincolo de încercarea unor partide precum PNL și USR de a capitaliza electoral, în perspectiva viitoarelor cicluri de alegeri (prezidențiale în 2019, locale și parlamentare în 2020), prin preluarea și vehicularea mesajelor legitime ale protestatarilor la adresa coaliției guvernamentale. Am constatat că astăzi, în mod doar aparent paradoxal, vehicolul principal al populismului politic este PSD, partidul dominant al coaliției guvernamentale, care a câștigat alegerile parlamentare din 2016, și pe fondul unui însemnat absenteism la urne, cu un scor pe care nu l-a mai atins niciodată, de la înființarea sa în 1990: 45,47% la Camera Deputaților și 45,67% la Senat. Tentația autoritarismului manifestată de acest partid, încă de la instituirea sa, ca Front al Salvării Naționale (FSN), devenit ulterior Frontul Democratic al Salvării Naționale (FDSN), Partidul Democrației Sociale din România (PDSR) și, finalmente, PSD a fost o constantă în perioada postcomunistă, fiind ranforsată de fiecare dată când formațiunea s-a aflat la guvernare, singură sau, cel mai adesea, în formule de coaliție. Național-comunismului moștenit de la Partidul Comunist Român i s-a adăugat, în permanență, formula populismului economic, iar această combinație a fost asumată deschis în contextul campaniei pentru prezidențialele din 2014, când președinte al partidului era Victor Ponta. În ciuda apartenenței sale la Internaționala Socialistă și la Partidul Socialiștilor Europeni, atât în cadrul campaniei pentru legislativele din 2016, coordonate de noul președinte al partidului, Liviu Dragnea, cât și după câștigarea acestora, PSD a exhibat în mod agresiv un discurs naționalist, xenofob și antieuropean, ce a culminat în 2018 cu o evidentă răcire a relațiilor cu structurile instituționale ale Uniunii Europene din perspectivă guvernamentală și cu cele ale socialiștilor europeni din perspectivă partidistă. Desigur, analiza evoluției unui partid nu se poate rezuma la analiza discursului pe care acesta, prin liderii săi, îl promovează, pentru a-l putea cataloga drept populist. Ceea ce este de observat, însă, în cazul evoluției PSD din perioada 2014-prezent nu este doar faptul că discursul liderilor săi a devenit unul predominant populist și „suveranist”,

cu accente xenofobe, ci și că politicile aplicate în plan guvernamental sunt de o profundă extracție populistă. Cu alte cuvinte, considerăm că deplasarea PSD în zona național-populismului este una ce tinde să se consolideze, îndepărtându-l astfel de aria ideologică a social-democrației. Dintr-o astfel de perspectivă, am observat că această mutație partidistă survine nu doar pe fondul preluării electorale a nișei etnonaționaliste pe care au controlat-o, pe rând sau împreună, partide precum PUNR și PRM, ci și pe fondul ascensiunii populismelor de dreapta în plan european și internațional. Odată cu această „metamorfoză” ideologică, PSD răspunde expectanțelor îndelung forjate de discursul populist la nivelul imaginarului colectiv românesc, referitoare la „mândria de a fi român” și dă curs, în planul practicii politice, valorizării atitudinilor specifice unei culturi politice paternaliste, de tip voievodal, în direcția instituirii unui regim autoritar. Nu dorim să se-nțeleagă, din cele redate până aici, că interpretăm ceea ce se întâmplă în spațiul politic românesc prin prisma „excepționalismului”, fie acesta și unul negativ. Politica fundamentată în sensul ideologiilor „clasice” nu o duce foarte bine nici în alte zone ale continentului european. E probabil, însă, ca democrațiile consolidate să producă mult mai ușor anticorpi la adresa derapajelor, inclusiv, deci, la adresa deficitului ideologic identificabil la nivel partidist. Sigur că și partidele politice, ca și societatea, în ansamblul său, reacționează adaptativ la stimuli. Problema configurată de disoluția ideologică pe axa stânga-dreapta este că orice stimul orientat împotriva politicii democratice pune în balanță (din partea partidelor care, deși aflate în deficit ideologic, au, totuși, o orientare democratică) două tipuri de efect: cel de *imitație* și cel de *recalibrare*. Am arătat că, în acest context, un partid care poate produce anticorpi se va recalibra ideologic spre a rezista în competiția politică fără a renunța la valorile sale fundamentale ci, dimpotrivă, întărindu-le și adaptându-le. Pe de altă parte, un partid măcinat de deficit ideologic va opta, prin vocile liderilor săi, pentru exercițiul imitației, ceea ce poate pune în pericol democrația însăși, îndreptând societatea pe calea autoritarismului.

Capitolul III. Coordonate ale populismului intelectual

Capitolul al treilea pleacă de la constatarea potrivit căreia trebuie să luăm în considerare realitatea că prezența și infuzia socială a discursului de tip populist, încurajat de remanențele autoritare ale culturii specifice clasei politice postcomuniste, de maniera de recrutare și formare a liderilor politici în interiorul acesteia, de tendința de personalizare a vieții politice și orientat adeseori împotriva procedurilor democratice nu sunt cauzate exclusiv

de partide și de liderii politici. Astfel, argumentăm că, pe parcursul perioadei postcomuniste și mai cu seamă din 2004 încoace, „prelați” ai populismului nu au fost doar politicienii, ci și intelectualii publici ori jurnaliștii, care s-au înregimentat simbolic în spatele liderilor și partidelor ce au pretins și pretind că vorbesc în numele „poporului”. Din această perspectivă, considerăm că tentația autoritarismului pe un fond populist are un caracter tradițional în societatea românească și din perspectiva angajării intelectualilor în slujba deținătorilor puterii. Astfel, atât intelectualii „tehnici”, cât și intelectualii „publici” au contribuit la construcția și întreținerea unui discurs mitologic deloc decuplat de mersul lucrurilor în societatea noastră. Iluzia neimplicării, ca și realitatea implicării a afectat în mod direct acest mers al lucrurilor, deopotrivă în bine și în rău. În fapt, spațiul public românesc de astăzi este tributار unui maniheism structural consolidat din întârziata noastră modernitate încoace. Acestuia îi este suprapus un acut deficit democratic, ceea ce face ca, cel mai adesea, virtutea moderației să lipsească din dezbaterile intelectualilor publici. Variatele „grupuri de prestigiu” își enunță ideile, de regulă, într-o logică a binelui și răului din care ceea ce lipsește e tocmai frumusețea proteică a nuanțelor. Astfel, identificăm în contextul analizei dedicate populismului intelectual următoarele zece elemente manifestate discursiv și atitudinal de către intelectualii noștri publici: poziționare maniheistă în locul abordării nuanțate; asumarea unei infailibilități doctrinare; poziționarea extremă în raport cu adversarii ideologici; personalizarea politicii; „rescrierea” sau eludarea realității (în cazuri de disonanță cognitivă); proiecția imaginară a unei „cortine ideologice”; clamarea supremației morale; diluarea electorală a democrației; apelul „cameleonic” la argumentul „pragmatismului”; recursul la monolog. Acestea fundamentează în zona lor de intersecție un „canon” mitologic observabil pe parcursul deceniilor postcomuniste și care poate fi evidențiat prin raportare la „constelațiile mitice” identificate de Raoul Girardet: „vârsta de aur”, „unitatea”, „conspirația” și „salvatorul”. Drept urmare, ceea ce exhibă mitologic intelectualii publici din România contemporană, contribuind la reproducerea maniheismului ideatic și la acutizarea deficitului democratic sunt următoarele structuri mitice: interbelicul ca mit fondator al postcomunismului, mitul dezideologizării postcomuniste, mitul democrației originale, mitul reconstrucției/reformei statului și mitul omului providențial. Din punctul nostru de vedere, toate acestea au contribuit, direct sau indirect, la erodarea spațiului public democratic (oricum insuficient dezvoltat) și la instituționalizarea unei *agore* ce a asigurat perimetrul necesar resurgenței populismului cu veleități autoritare. Ca atare, continuând exercițiul de înțelegere a resorturilor care îi determină pe intelectuali să se predea pe altarul puterii prin promovarea unui discurs dominat de accente populiste, specificăm că, din perspectiva unei asumate subiectivități (fondată pe

rezerva onestă față de ceea ce considerăm a fi „mitul obiectivității” în științele sociale), nu apreciem că aceștia trebuie să fie indiferenți la ceea ce se întâmplă în cetate, după cum nu considerăm că opoziția față de sau, respectiv, pactizarea cu un regim opresiv, așa cum a fost cel comunist, pot fi judecate în termeni generalizanți. Ne-am propus, deci, să descifrăm resorturile mecanismului prin care un regim opresiv, așa cum a fost cel al totalitarismului comunist a reușit, fie prin măsuri de forță, fie stimulând tentația „servituții voluntare”, să îi transforme pe unii dintre cei mai importanți intelectuali români în prelați ideologici. Se înțelege de la sine că ne detașăm total de iluzia unui, fie acesta și negativ, „exceptionalism” românesc, câtă vreme asemenea situații ale intelectualilor pot fi identificabile în variate alte contexte istorice și spații socio-culturale, în regimuri politice similare cu cel existent în România între 1945 și 1989 ori în alte regimuri dezvoltate sub marca totalitarismului sau sub aceea a autoritarismului. Pe de altă parte, ne detașăm și de iluzia că atracția pe care puterea o exercită asupra intelectualilor ar fi, în România sau în alte părți, exclusiv apanajul regimurilor politice totalitare sau autoritare; că, în cazul acestor regimuri opresive – în care crima proiectată rațional devine fundament existențial al unui stat ilegal, non-contractualist și eminentamente antipolitic prin raportare la valorile modernității – predarea intelectualilor pe altarul puterii este cu atât mai tragică și dezonorantă, dacă e să ne amintim de valențele spiritului critic, de onestitate și de responsabilitate, aceasta reprezintă o motivație în plus pentru interpretarea pe care o aducem în atenție în cadrul cercetării noastre, cu privire la întreținerea intelectuală a populismului naționalist din perioada comunismului. Pentru a ilustra această situație, analizăm cazul lui Constantin Noica, dar și contribuția protocronismului la consolidarea regimului de stalinism național al lui Nicolae Ceaușescu. Mergând mai departe, în încercarea de a circumscrie aria manifestării populismului intelectual în perioada postcomunistă, considerăm că este necesară raportarea la două „borne” mitologice care au fost fixate, prin discursul dominant din spațiul public – având și evidente conotații politice –, la nivelul imaginarului colectiv. Acestea au permis, pe de o parte, reproducerea maniheismului ce traversează, așa cum am sugerat, întreaga perioadă a evoluției moderne a societății românești și, pe de altă parte, minimizarea sau chiar eludarea unui discurs alternativ, nuanțat și care ar fi putut avea, odată adoptat de către intelectualii publici a căror influență s-a manifestat imediat în anii 1990, un rol major în desfășurarea procesului de democratizare și europeanizare a României. Este vorba, mai întâi, despre instrumentalizarea mitică a perioadei interbelice, în sensul transformării acesteia într-un mit fondator al postcomunismului, astfel încât termenul „anticomunism” al noului clivaj instituit în zorii postcomunismului („comunism”-„anticomunism”) să capete consistență. Practic, putem observa că vehicularea

intelectuală a acestui mit fondator i-a plasat pe susținătorii săi în poziția de apărători și recuperatori ai valorilor unei „vârste de aur” a cărei continuitate a fost brusc întreruptă de instalarea totalitarismului comunist, oferindu-le astfel legitimitatea de a institui un tip de discurs dominant, situat împotriva celor care încercau să mențină, mai cu seamă la nivelul clasei politice, rețelele de putere instituțională originare în comunism. Explicabilă din perspectivă socio-psihologică, recuperarea interbelicului de către intelectualii publici influenți din postcomunism a fost realizată, cel puțin în primă instanță, total necritic, fiind preferată varianta idealizării unei perioade care, în fond, a fost la rândul ei una a manifestării intelectuale și politice anti-democratice și anti-liberale. O a doua „bornă” de factură mitologică fixată de intelectualii publici în postcomunismul românesc și îmbrățișată de politicienii ce se caracterizau ca fiind „de dreapta” din punct de vedere ideologic este aceea a necesității unei „reconstrucții a drepte” pe aliniamentul combinării proiectului de integrare europeană a societății noastre cu proiectul național. Regăsim în ambele construcții discursive elementele mitologice și ideologice ale „excepționalismului românesc”, ca și vechea obsesie a unui „proiect național” pe care o „elită”, deopotrivă intelectuală și politică, ale cărei rădăcini axiologice se regăsesc în „vârsta de aur” a interbelicului, îl poate transpune în realitate astfel încât să asigure, pe de o parte, ruptura totală și definitivă de comunism (întrucât vine dinspre „dreapta”, definitiviu anticomunistă) și, pe de altă parte, direcția „bună” pe care societatea românească o poate urma. Rezultatul este apariția populismului intelectual elitist care a acaparat, de-a lungul a trei decenii, prim-planul vieții publice românești, acest lucru având și implicații politice, mai cu seamă în zona ideologică asumată ca fiind a „drepte”, chiar și în condițiile în care a existat, încă de la începutul postcomunismului, un model intelectual alternativ, propus de către Adrian Marino, un model „liberal” care, deși nu este independent de vechea problemă a identității naționale, se situează de cealaltă parte a anti-individualismului, anti-democratismului și providențialismului specific, și în prezent, modelului intelectual dominant. Considerăm că studiul de caz pe care îl propunem spre a ilustra modelul intelectual al lui Adrian Marino este relevant în acest sens.

Practic, pe parcursul acestui capitol al lucrării am evidențiat existența unei tradiții a înrolării politice a intelectualilor, care poate fi de natură formală sau simbolică și care poate fi detectată, temporal, de la începutul procesului de modernizare a statului român, traversând interbelicul și perioada comunistă și ajungând până în prezent. Invocând și analizând această tradiție a populismului intelectual manifestat în variate forme, am intenționat să subliniem faptul că, dincolo de diferențele pe care le implică epocile istorice menționate, există anumite elemente comune proprii modului în care intelectualii români au înțeles să se raporteze, de-a

lungul timpului, la politică și la deținătorii puterii. Pe acest fond, tradiția intelectuală românească s-a articulat în spațiul unui etnosimbolism care, cel puțin pentru faza de construcție a statului național din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primele decenii ale celui următor a fost în consonanță cu ceea ce se întâmpla și în alte state din Europa Centrală și de Est. Pe de altă parte, însă, am argumentat că specificitatea pe care considerăm că o putem identifica la nivelul elitelor intelectuale și politice din spațiul românesc este că, de la o generație la alta și de la o epocă istorică la alta, elementul de continuitate a proiectului național (indiferent care a fost acesta din urmă), ca și modalitatea în care a fost instrumentată problema identității colective au avut un fundament etnicist. Tocmai permanenta raportare la națiune dintr-un unghi etnic, și nu civic – așa cum s-a întâmplat în statele occidentale, dar și, la un moment dat, în alte state din Europa Centrală – a fost liantul care a asigurat continuitatea dintre naționalismul romantic al celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea cu cel din România interbelică (dus la extrema dreaptă de fascismul legionar și de intelectualii acestuia), cu cel al comunismului specific stalinismului național al lui Nicolae Ceaușescu (puternic dogmatizat de intelectualii săi de curte, dacă este să ne gândim numai la protocronismul promovat începând cu 1974) și, finalmente, cu cel din postcomunism, care a însemnat, de fapt, recuperarea ultimelor două forme de manifestare a naționalismului etnicist în variate ecuații de natură cultural-politică. Am identificat, și pe dimensiunea intelectuală a societății românești, nucleul dur al populismului, vizibil la nivelul tuturor formelor pe care acesta le-a luat în variatele etape istorice ale modernizării societății noastre: înțelegerea și utilizarea conceptului de „popor” nu într-un sens civic, ci într-un sens tribal, articulat nu în baza valorii constituțional-politice a cetățeniei, ci în aceea a originii etnice. Am arătat că aici se află, practic, ceea ce unește populismul romantic profesat de Eminescu și cel xenofob al lui Nicolae Iorga, cel antisemit al lui A.C. Cuza și poporanismul sau sămănătorismul, populismul legionar al lui Codreanu și stalinismul național al lui Ceaușescu, ajungând până la populismul postcomunist identificabil atât în plan politic, cât și în plan intelectual. Desigur, aceste variate forme de manifestare a populismului în societatea românească au cunoscut, în etapele istorice aflate în discuție, când o pregnantă susținere intelectuală, când una pregnant politică, deși s-a întâmplat ca, pe perioade scurte (în interbelic), medii (în postcomunism) sau lungi (în comunism), ele să fie asumate atât la nivel politic, cât și la nivel intelectual. Fiind, în nucleul său dur, încărcat etnosimbolic, populismul românesc s-a poziționat ideologic, dacă avem în atenție formele sale de manifestare, mai ales în zona unei drepte politice și intelectuale de factură conservator-naționalistă și a putut genera, din această perspectivă, un tip specific de cultură politică dominantă de-a lungul timpului. Este vorba, pentru a invoca o tipologie

considerată a fi deja clasică în știința politică, despre cultura politică de dependență sau paternalistă, care s-a replicat până în contemporaneitate și care a urmat, imediat după constituirea formală a statului național în posteritatea primului război mondial, unei culturi politice patriarhale sau tradiționaliste. Elementele acestei culturi politice dominante au fost statuate și transmise social prin discursurile, atitudinile și comportamentele intelectualilor publici din diferite generații, cele mai multe dintre acestea aflându-se, cel mai adesea intenționat și asumat, în siajul politicii. Astfel, acestea au legitimat variatele direcții în care s-a manifestat populismul politic, făcând ca, din această perspectivă, intelectualii publici să se transforme în propagandiști ai unor partide și/sau lideri politici care au anunțat proiecte de „schimbare” sau de „reformă” a României. Tradiția românească a seducției pe care populismul o exercită asupra intelectualilor publici este doar în aparență paradoxală. Proiectându-se în rolul de „luminători” ai maselor, ai „poporului”, intelectualii publici își asumă, într-adevăr, statutul de membri ai elitei. În același timp, însă, ei urmăresc să anexeze „poporul” unui proiect care, beneficiind și de un anumit suport politic, să le confere aura de „salvatori ai națiunii”. Practic, vorbind despre „popor” și promițând salvarea acestuia, sunt interesați ca „poporul” să confere legitimitate propriilor proiecții pe care le depun pe altarul puterii, mai cu seamă în situațiile în care aceasta e întruchipată de un lider „providențial” pe care intelectualii îl percep ca fiind cel care are viziunea de a așeza întreaga societate pe anumite „coordonate istorice”. Or, o asemenea poziționare a intelectualilor în sfera publică și, cu sintagma lui Pierre Bourdieu, în „câmpul politic” nu poate duce înspre un alt rezultat decât acela al configurării unui tip de cultură politică de factură paternalist-depedentistă. Am argumentat că, din punctul nostru de vedere, principalele elemente constitutive ale acesteia sunt anti-individualismul, anti-democratismul și providențialismul, toate fiind grefate pe un fond maniheic al cărui nucleu dur este etnonaționalismul pe care societatea românească îl moștenește până în prezent. Astfel, cu privire la *anti-individualism*, populismului, inclusiv celui care se manifestă intelectual, rezolvă în termeni simpli o aparentă contradicție: aceea a invocării colective a „poporului” prin raportare la câte un lider/individ salvator. Cum reușesc acest lucru? De regulă, susținând că liderul este „emanația poporului”, o „oglindă” a „sufletului colectiv” al „neamului”, care întruchipează și cunoaște „a priori” așteptările acestuia. Practic, deși considerat a reprezenta un individ de excepție, însuși liderul este înțeles nu ca un produs propriu procesului de individualizare ce a caracterizat nașterea modernității europene, ci este proiectat, într-o formă cu valențe magic-religioase, drept o întruchipare a așteptărilor colective. Cu alte cuvinte, el nu există autonom, în spiritul individualismului liberal (care proclamă libertatea conștiinței ca element esențial al libertății politice), ci numai în măsura în

care este „expresia cea mai înaltă” a entității colective a „poporului”. Identitatea individuală îi este, practic, anulată printr-o echivalare a acesteia cu cea colectivă. *Anti-democratismul* este o altă componentă importantă a culturii politice paternaliste întreținute discursiv și atitudinal de tradiția intelectuală românească, și acesta ajungând la apogeu în interbelic, spre a fi transmisă mai departe în comunism și în postcomunism. Dacă anti-individualismul a avut, așa cum am văzut, drept principală consecință orientarea anumitor intelectuali reprezentativi spre colectivismul extremelor, anti-democratismul reprezintă, din punctul nostru de vedere, o componentă corelată al cărei principal efect este atracția pe care o exercită asupra acelorași intelectuali formele de guvernare autoritare și totalitare. Din acest punct de vedere, am concluzionat, contribuția celor mai mulți dintre intelectualii români la acutizarea deficitului de democrație existent și astăzi în societatea românească este definitivă. În fine, am adăugat *providențialismul*, care reprezintă, nu mai puțin, o componentă a culturii politice pe care populismul intelectual a promovat-o explicit de fiecare dată când s-a pus în slujba unui proiect politic. Considerându-se ei înșiși providențiali și „salvatori” ai națiunii, intelectuali publici de primă importanță au făcut exercițiul „servituții voluntare” față de liderii politici ai momentului. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea sau în perioada interbelică, în comunism – mai cu seamă după celebrul discurs din 1968 al lui Nicolae Ceaușescu, prin care acesta condamna intervenția trupelor Tratatului de la Varșovia pentru a înăbuși „primăvara de la Praga” – sau în postcomunism, radicalismul etic și maniheic al creatorilor de opinie le-a „fracturat” acestora rațiunea critică și a produs adeziuni de natură cvasi-religioasă față de anumiți lideri socotiți a fi providențiali și, prin urmare, salvatori ai României, mai cu seamă în situațiile de criză. De altfel, la nivel mentalitar, providențialismul prezent – recesiv sau dominant – în societatea românească de-a lungul acestei perioade istorice este un reflex populist pe care nu doar oamenii obișnuiți, ci și intelectualii l-au exersat din plin. S-a conturat astfel o veritabilă structură mitică, vizibilă încă și în societatea românească a contemporaneității. Chiar și atunci când au existat modele culturale alternative, iar lucrul acesta s-a întâmplat atât în precomunism, cât și în comunism sau postcomunism, cei mai mulți dintre intelectuali au preferat să își îndrepte atenția spre discursul național-populist. Am explicat acest lucru contrapunând, în contextul analizei dedicate dimensiunii intelectuale a populismului, două studii de caz: cel referitor la modul în care Constantin Noica a legitimat, coordonat de către poliția politică a regimului comunist, percepțiile stalinismului național al lui Nicolae Ceaușescu și cel reprezentat, în zorii postcomunismului, de către Adrian Marino. Am argumentat că deși era contrapus, chiar ostil, atât populismului visceral al „autohtonismului”, cât și „prooccidentalismului” spiritualist și colectivist al populismului

elitist (în care ideea de „elită” e asumată în sensul unui grup de prestigiu cu acces la resurse simbolice și instituționale), modelul intelectual alternativ propus de Marino nu a putut depăși arealul marginalității care i-a fost impusă. Pentru cea mai mare parte dintre intelectuali, temele „cu adevărat importante” erau și au rămas altele, menținând dezbaterile intelectuale din spațiul public românesc într-o zonă de continuitate marcată de conivența simbolică dintre „paradisul interbelic” și „epoca de aur” a stalinismului național.

Capitolul IV. Coordonate ale populismului mediatic

Cel de-al patrulea capitol pleacă de la ipoteza că deficitul democratic ale cărui principale aspecte au fost expuse pe parcursul capitolelor anterioare a influențat în mod hotărâtor atât evoluția mass-media, cât și pe aceea a democrației în România postcomunistă. În acest sens, ne propunem ca, într-o primă secțiune, să facem trimitere spre câteva argumente de natură normativă prin care să susținem importanța înțelegerii ideologiei democratice în sensul unei „practici de gândire” pe care instituțiile media – cu tot ceea ce presupun acestea, de la jurnaliști și până la politica editorială – ar trebui să le împărtășească cu societatea și cu liderii acesteia, încât consolidarea regimului democratic să se poată transforma într-o realitate. Mai exact, ceea ce ne interesează este analiza modului în care instituțiile media au contribuit la articularea spațiului public din România postcomunistă, prin raportare la tendințele existente astăzi în plan european și cu trimitere la poziționarea cetățenilor „în afara” jocurilor mediatică și politice a căror miză este stabilirea agendei publice. Încercăm să arătăm că dificultățile instituirii unui spațiu public în care să fie vehiculate și dezbătute, și prin participarea cetățenilor, valorile democratice au mers în aceeași cadență – atunci când nu au influențat în mod direct – cu disfuncțiile instituționale ale fragilei democrații românești. Într-o a doua secțiune ne propunem să oferim o interpretare a modului în care pretenția de obiectivitate a mass-media, precum și discursul autorității, emis dinspre mediul politicii de stat, exercită o presiune asupra spațiului public, influențând în mod direct raportările cognitive, afective și evaluative ale cetățenilor la sistemul politic din România postcomunistă și, astfel, înseși competențele lor civice. Analiza pe care o propunem este realizată din perspectiva procesului de politizare a instituțiilor și, astfel, a „agorelor” media, atât prin crearea unor „complexuri politico-mediatică” care au avut drept principal rezultat „cartelizarea” presei, atât a celei scrise și online, cât și a celei audio-video, cât și prin dezvoltarea unui nou tip de discurs jurnalistic, care face pandant cu cel promovat în zona

politică, și anume discursul populist. Opinia noastră este că, practic, mass-media au permis configurarea unui spațiu al pluralității opiniilor care, chiar dacă nu a implicat, cel puțin într-o primă fază, în mod direct, cetățenii – încă marcați ei înșiși de controlul opiniei publice existent în regimul anterior – a oferit posibilitatea ca vocile critice ale jurnaliștilor, ale intelectualilor publici reprezentativi și, respectiv, cele ale reprezentanților opoziției politice să poată interveni în incipientele forme de dezbatere publică. Odată consolidat și în pofida tuturor presiunilor – venite deopotrivă din partea patronatelor și a puterii guvernamentale – acest spațiu pluralist al manifestării opiniilor a transformat mass-media într-o reală putere democratică, a cărei contrapondere la puterea politică a reprezentat o resursă esențială a avansării procesului de democratizare. Raportându-ne la evoluția instituțiilor media în societatea românească postcomunistă, avem ca obiectiv reliefaarea manierei în care acestea au reușit sau nu să implice publicul în proceselor de dezbatere a problemelor de interes general, conjectura noastră fiind aceea că, dacă în primele două decenii ale democratizării, mass-media clasice au deținut un „monopol al opiniei” prin raportare la receptorii mesajelor transmise – depășind funcția tradițională de informare și manifestând-o, mai ales în problemele de natură politică, pe aceea de „orientare”, ceea ce a implicat și elemente manipulatorii – în ultima decadă a istoriei foarte recente, odată cu apariția noilor media și cu accesul tot mai larg al publicului la informații s-a conturat cadrul de manifestare al unui efect pervers: recurgând, din motive nu doar economice, ci și politice, la încercarea de a-și mări adresabilitatea mesajelor printr-o implicare cât mai mare a publicului în procesul de comunicare media, instituțiile media reprezentative au fost nevoite să adopte și, pe de altă parte, să promoveze discursul de tip populist. În paralel, publicul însuși a fost subiectul unei transformări, în acord cu accesul ridicat la noile tehnologii de comunicare: slaba capacitate de interacțiune cu media clasice înregistrată pe parcursul primelor două decenii ale democratizării l-a făcut să devină, într-o anumită măsură, mefient față de acestea – ca și față de clasa politică – și să dezvolte „contra-spății publice” ca „supape” pentru manifestarea opiniilor și pentru mesaje și acțiuni de protest la adresa autorităților politice. Dacă acestea din urmă au contribuit la democratizarea opiniei publice, în aceeași măsură au oferit discursului populist de respingere a *establishment*-ului politic și mediatic oportunități de infrastructură pentru a se manifesta. Maniera în care acesta este instilat în spațiul public prin discursul mediatic este tratată în cea de a treia secțiune a capitolului final, plecând de la distincția dintre „populismul exprimat de media” și „populismul prin media”, ceea ce permite creionarea intersecției dintre politică și media, precum și observarea atentă a problemelor generate de aceasta. Secțiunea finală a capitolului este dedicată analizei a ceea ce numim „populismul multimedia” sau „E-populismul”,

conturat inclusiv în spațiul românesc al ultimei decade și care combină „jurnalismul cetățenesc” încurajat de media clasice și încercarea acestora din urmă de a fi prezente pe rețelele de socializare.

Analiza dimensiunii mediatică a populismului din societatea românească, desfășurată pe parcursul capitolului final, a plecat de la constatarea că, în condițiile în care, la începutul anilor 1990, în România nu existau premisele evoluției rapide spre un regim de tip poli-arhic – ceea ce a fost valabil și pentru alte state foste comuniste – instituțiile media nou apărute au preluat, pe fondul unei veritabile „explozii” a libertății de expresie, rolul de motor al tranziției spre democrație. Chiar dacă, în faza de început a procesului de democratizare – suficient de mult întârziată de noua putere instaurată – controlul mass-media „oficiale” revenea puterii politice, incipientul pluralism mediatic a contribuit decisiv la construcția unui spațiu public într-o societate lipsită de tradiția dezbaterii democratice autentice. Desigur, faptul că, pe parcursul anilor postcomuniști, au apărut tot *mai multe* instituții media nu înseamnă că, automat, cetățenii au avut acces la surse *alternative* de informare, lucru ce poate fi constatat și astăzi, dacă avem în vedere tendința de „cartelizare” a presei. Dar meritul asigurării, cel puțin formale, a unui spațiu public revine, de netăgăduit, mass-media și, ulterior, evoluției graduale a societății civile. Cu toate acestea, ceea ce am remarcat este faptul că „agorele media” din România postcomunistă – reprezentate, mai cu seamă, de trusturile ce includ televiziuni cu impact politic – au arhitectura discursivă a unor „arene” din care, exceptând calitatea „electorală” și, respectiv, cea de „audiență”, cetățenii și grupurile sunt excluși/excluse. Instituțiile media se transformă, astfel, în actori politici, urmărind interese specifice, și ies din zona societății civile, constituindu-se, practic, în competitori ai clasei politice în lupta pentru influență și chiar pentru putere politică. Bineînțeles că, așa cum indică Peter Gross, situația nu poate fi invocată doar în cazul României postcomuniste. Pe de altă parte, politicienii înșiși contribuie la simbolismul de factură mitologică prezent în această arenă. Ceea ce rezultă e un spațiu al confruntării permanente, din care dezbaterea democratică, una care să implice și cetățenii, este eludată, și din care sunt emise public acuzații bi-direcționale: dinspre politicieni înspre jurnaliști și patronii lor și, invers, dinspre aceștia din urmă înspre clasa politică. În aceste condiții, însăși credibilitatea democrației ca tip de regim politic – atâta câtă există – este suspendată. Restrângându-i-se calitățile de actant politic la a face parte din „public” (în sens de „audiență”) și, respectiv, din „electorat”, cetățeanul este situat într-o poziție de pasivitate și obligat să urmărească „ping-pong-ul mediatic” dintre instituțiile media și politicieni. În mod evident, această stare de lucruri înseamnă un recul din perspectiva organizării politice de tip democratic. În timp, instituțiile media au reușit să se consolideze,

din punctul nostru de vedere, ca o reală putere democratică, influențând, la rândul lor, politicienii. De altfel, acestei intersecții dintre politicieni și media, prezentă încă din zorii postcomunismului, nu i s-au șters niciodată reperele, iar existența sa creionează, în cele din urmă, unul dintre semnele importante ale prezenței democrației, așa cum se manifestă aceasta peste tot în lumea occidentală. În România, însă, dat fiind fondul maniheic al culturii politice, precum și deficitul democratic, intersectarea media cu politica a produs diferite tipuri de raporturi, ceea ce nu anulează, din punctul nostru de vedere, statutul presei de putere democratică în contextul postcomunist. Pe de altă parte, am admis că, mai cu seamă din a doua jumătate a anilor 2000, mass media nu au mai reprezentat atât o putere democratică, ci mai ales una politică, depășindu-și astfel statutul informal de a fi cea de „a patra putere în stat” și asumând, prin anumite trusturi (precum Intact sau Realitatea-Cațavencu) prin oameni de afaceri interesați de politică (așa cum se întâmplă din 2012 încoace în cazul România TV) sau prin jurnaliști aspiranți la politică (e cazul lui Dan Diaconescu și a deosebit de controversatului post de televiziune OTV, înființat în 2000, având licența suspendată de Consiliul Național al Audiovizualului între 2002-2004 și căruia i s-a retras definitiv licența în anul 2013) rolul de actant politic, ceea ce a însemnat și reprezintă și în prezent un recul al democratizării. Intrând direct în competiția politică și accentuând, astfel, polarizarea socială deja existentă, astfel de instituții media, având un impact relevant la nivelul opiniei publice, au optat pentru crearea condițiilor de manifestare pentru populismul mediatic, acesta din urmă utilizând, practic, aceeași recuzită instrumentată deja de populismul politic și identificabilă și în planul populismului intelectual. Este vorba, mai exact, despre construcția maniheistă a realității socio-politice prin trasarea frontierei simbolice dintre „noi” și „ei”, despre repunerea în prim-planul dezbaterilor a naționalismului de orientare etnică și cu dese accente ortodoxiste, precum și despre exhibarea principalelor caracteristici ale culturii politice paternaliste, și anume anti-individualismul liberal, anti-democratismul procedural și providențialismul mesianic. Astfel, asumării unui rol de importanță deosebită în direcția democratizării i-a urmat, mai cu seamă pe parcursul ultimei decade a postcomunismului, conturarea unuia de propagator al populismului, de întreținere și promovare a elementelor acestuia și de deconstrucție, astfel, a spațiului public necesar unei societăți democratice. S-a adăugat acestei evoluții dezinteresul arătat față de tratarea publicului ca partener de dialog, ceea ce a determinat, pe de o parte, un recul al încrederii acestuia față de media clasice emițătoare de știri politice și îndreptarea sa spre noile media și, pe de altă parte, apariția acelor „contra-spații publice” specifice unei culturi a protestului care se adresează și anumitor instituții media, de regulă celor care au devenit agenți ai politizării. Practic, odată cu trecerea

de la statutul de putere democratică la cel de putere politică, instituțiile de presă relevante din punct de vedere politic din România s-au integrat cadrului discursiv și cultural-politic de sorginte populistă, asigurând întreținerea acestuia și contribuind în mod direct la dezvoltarea sa, ceea ce este valabil și în prezent. Implicarea publicului în dezbaterile problemelor importante pentru societate și respectul față de public nu au reprezentat, nici pentru mass-media românești, priorități în fazele inițiale ale procesului de democratizare. Dimpotrivă, chiar și în momentul în care, la jumătatea celei de a doua decade a postcomunismului, au ajuns să își consolideze statutul de putere democratică, instituțiile media au continuat să excludă publicul din dezbateri, iar când au început să se manifeste ca putere politică, promovând un discurs anti-democratic din perspectivă procedurală (la adresa instituțiilor democratice, precum parlamentul și, adeseori nediferențiat, la adresa clasei politice legitimate prin mecanismul votului democratic), au accentuat condiții pentru evoluția accelerată a unui populism media care s-a integrat cu cel politic și cu cel specific mediului intelectual. Ceea ce a rezultat a fost conturarea unui climat de neîncredere atât față de conținutul media, cât și față de politica instituționalizată procedural, ca și orientarea publicului înspre alte zone de comunicare și implicare civică, tendință încurajată, evident, și de apariția noilor media și a rețelelor sociale, care au cunoscut o evoluție deosebită odată cu începutul celui de-al treilea deceniu al postcomunismului. Pentru o mai bună înțelegere a modului în care se manifestă, în România contemporană, discursul mediatic populist, am considerat necesar să realizăm o analiză care să plece de la distincția dintre „populismul exprimat de media” și „populismul prin media”, care înseamnă că, în primul caz, mass-media devin platforme ale populismului, iar în cel de-al doilea acestea se transformă în veritabile instrumente. Astfel, luând în discuție situația principalelor și influențelor televiziunii de știri, am arătat că acestea au dezvoltat, mai cu seamă din a doua jumătate a anilor 2000 și până în prezent, în cadrul celor mai importante emisiuni, și anume cele dedicate dezbaterilor pe subiecte politice, ceea ce analiștii contemporani ai domeniului numesc „populism media monocultural”, plasându-se, și atunci când se manifestă ca platforme, și atunci când devin instrumente ale populismului într-o zonă retorică ce presupune un tip de comunicare justițiară asumată „pentru” și „în numele” românilor, această categorie nefiind înțeleasă, însă, în sensul civic al cetățeniei constituționale, ci mai ales în cel etnic, al unui „neam”. Tot ceea ce ține de „români”, ca oameni obișnuiți, de „românism” și „românitate” reprezintă priorități absolute cărora moderatorii de dezbateri politice le acordă statutul potrivit, înrolându-se fără rezerve pentru promovarea „adevăratelor valori” ale „neamului”, pe care le contrapun, de regulă, cel puțin unei anumite părți din clasa politică, celor care sunt considerați „antiromâni” și, evident, celor

care ar atenta, din exterior, la suveranitatea națională (fie că este vorba despre politicieni europeni, de ambasadori ai altor state, de oameni de afaceri străini sau de reprezentanți ai unor instituții ale Uniunii Europene). În acest sens, atât moderatorii, cât și invitații acestora, ca și subiectele pe care le abordează, încercând să le impună pe agenda publică, devin componentele unui joc retoric care întrețin și încurajează abordarea populistă a realității. Din perspectiva unor platforme de comunicare, mass-media, televiziunile în special, devin, dacă avem în vedere distincția redată mai sus, exponentele „populismului exprimat de media”, pe care l-am evidențiat prin analiza de discurs și media a edițiilor unor emisiuni realizate și difuzate de OTV, Realitatea TV și Antena 3 pe parcursul ultimului deceniu. Ne-am referit, pe de altă parte, și la cazul mass-media utilizate ca instrumente ale populismului. Așa cum am constatat, în cazul populismului care transformă mass-media în instrumente sau al „populismului generat politic prin media”, așa cum mai este numit, pot fi identificate patru formule strategice: transmiterea neutră, pasivă, a discursului populist; abordarea critică a populismului, prin sublinierea nefavorabilă a caracteristicilor acestuia; legitimarea populismului; abordarea critică a politicii instituționalizate, mainstream, ceea ce favorizează populismul. Ceea ce am încercat să reliefăm, prin apel la noi exemple, a fost faptul că, din perspectiva unor instrumente de comunicare și manifestând un anumit tip de complicitate politică, mass-media, televiziunile în special, au devenit tribune ale „populismului prin media”. Mergând mai departe și referindu-ne la apariția noilor media, am identificat, dincolo de existența unui „sistem media hibrid”, configurat la intersecția dintre media clasice și cele noi, apariția unui nou tip de discurs populist, și anume cel specific „populismului multimedia”. Astfel, am constatat că, de la dezvoltarea televiziunilor online și până la publicațiile online care au propriile lor emisiuni transmise prin internet, de la personalizarea jurnalismului prin apariția blogurilor profesionale sau ale celor susținute pe platforme online importante (cum sunt, spre exemplu, *HuffPost* în SUA și *Blogurile Adevărul.ro* în România) și până la rețele sociale precum Facebook, noile media au reconfigurat spațiul public și au oferit, pe de o parte, un acces imediat al politicienilor la alegători și, pe de altă parte, posibilitatea unei largi participări a acestora la dezbaterile de natură politică. Ca și în cazul media clasice, mai cu seamă al televiziunilor, și în cel al noilor media s-a remarcat capacitatea lor de a reprezenta un mediu deosebit de prietenos pentru populism. Am argumentat că, din punctul nostru de vedere, configurarea unui astfel de sistem media a încurajat apariția și dezvoltarea unui tip de populism specific perioadei contemporane, inclusiv în spațiul public românesc, și anume „populismul multimedia”. Spre deosebire de populismul vizibil în perioada media clasice, „populismul multimedia” nu implică, în calitate de actori, doar

politicienii și/sau jurnaliștii, ci și publicul. Asumpția noastră, certificată de studii recente din domeniul analizelor comunicării media, a fost aceea că există un public specific pentru discursul populist, care încurajează comunicarea directă cu reprezentanții politici și cu cei ai instituțiilor publice, care se implică foarte vocal în dezbaterile publice, care este încurajat de dezvoltarea noilor tehnologii de comunicare să își facă auzită vocea și care, asemenea liderilor populiști, solicitând un „surplus de democrație” în direcția „directismului” democratic de care amintea Giovanni Sartori, nu face decât să erodeze arhitectura proprie democrației reprezentative, atât din perspectiva funcționalității procedurilor acesteia, cât și din perspectiva competenței civice a cetățenilor. Ca atare, am fost interesați să evidențiem caracterul bidirecțional al acestui tip de populism (dinspre politicieni și media înspre cetățeni și invers) prin apel la punerea în discuție a iluziei democrației directe, motivată de faptul că ne aflăm în era multimedia, și la relevarea modului în care „jurnalismul cetățenesc” tinde să impună o hegemonie a opiniei în spațiul public, din ce în ce mai „eliberat” de ceea ce același Sartori a numit prin sintagma „autorități cognitive”. Am concluzionat, în context, că această nouă realitate, tributară imperativului „viralizării” este una în care, de regulă, faptele (a căror prezentare amănunțită, bazată pe surse credibile, însemna una dintre atribuțiile fundamentale ale vechiului sistem media) își pierd din importanță, ceea ce apare drept relevant fiind efectul dramatic și afirmațiile de natură să declanșeze răspunsuri emoționale. Am remarcat că se instituie, drept urmare, un mediu favorabil populismului multimedia, marcat de o veritabilă hegemonie a opiniilor cu privire la ceea ce ține de sfera publică și/sau politică. Nesupunându-se criteriilor alethice, opiniile configurează cadrul emoțional pentru manifestarea noului tip de populism, care beneficiază, în plus, de o susținere ce reunește în aceeași intersecție a sistemului media hibrid politicienii, jurnaliștii și cetățenii. În aceeași măsură în care avem de-a face cu o creștere cantitativă a democrației rezultă și o scădere a calității acesteia, câtă vreme gradul de cunoaștere al celor implicați este susceptibil să fie caracteristic pentru ceea ce politologul Giovanni Sartori indica prin expresia „hipo-cetățean”. Finalmente, am argumentat că în mod paradoxal, deși noile media au adus, și în societatea românească, oportunitatea accesului la cât mai multe informații, aceasta din urmă nu a generat – realitate observabilă și în alte societăți din lumea occidentală – atât o creștere a capacității cetățenilor de a se clarifica în privința chestiunilor de interes public, cât pericolul ca, dată fiind relevanța din ce în ce mai mare a discursului populist, ei să devină nu doar ținte preferate ale populismului politic, ci și producători de populism multimedia.

Concluzii

În mod evident, această lucrare nu deține, în subsidiar, pretenția exhaustivității. Ea reprezintă doar o direcționare a cercetării populismului din România contemporană dincolo de manifestările strict politice ale acestuia, acestei dimensiuni fiindu-i adăugate cea a manifestărilor intelectuale, respectiv cea a manifestărilor mediatiche ale populismului. Din punctul nostru de vedere, toate cele trei dimensiuni ale populismului din România contemporană, analizate în contextul lucrării de față, sunt interconectate și se potențează reciproc. Luând în discuție coordonatele pe care se dezvoltă principalele lor caracteristici am încercat, totodată, să identificăm cauzele principalelor disfuncții ale unei democrații fragile și aflată în permanentă stare de alertă prin raportare la provocarea populismului.

Intenția a fost ca, analizându-le, să putem contura un cadru de ansamblu pentru studierea populismului din societatea noastră, care să fie completat de analize empirice bazate pe măsurători sociologice și pe măsurători de audiență media a mesajelor de tip populist. Din această perspectivă, cercetarea de față oferă doar câteva unghiuri de deschidere pentru investigații ulterioare. În același timp, sub raportul onestității intelectuale, trebuie să relevăm faptul că una dintre limitele cercetării noastre este dată de neluarea în considerare a unei a patra dimensiuni a populismului care traversează istoria României moderne, și anume aceea religioasă, în condițiile în care Biserica Ortodoxă Română rămâne o instituție profund atașată de statul român și de resursele oferite de acesta, având totodată o influență foarte importantă în spațiul public. În aceeași direcție, considerăm că aprofundarea manifestărilor populismului intelectual ar trebui să evedențieze, eventual prin apel la metoda studiului de caz, subtipul „populismului folcloric”, doar amintit aici, fără a fi însă dezvoltat, așa cum este cel manifestat de artiști precum Dan Puric, Grigore Leșe sau Tudor Gheorghe. Nu mai puțin importantă ar fi, în cazul dimensiunii media a populismului, investigarea rolului pe care noile tehnologii de comunicare îl dețin în procesul de vehiculare a „știrilor false” care afectează societățile democratice ale contemporaneității și care pot avea, mai mult decât atât, implicații de natură geopolitică. Sunt, toate acestea, aspecte pe care nu am reușit să le tratăm în cercetarea noastră, dar care, cu siguranță, o pot îmbogăți în condițiile dezvoltării sale. Ceea ce rămâne valabil, însă, din punctul nostru de vedere, la finalul acestei cercetări, este înțelegerea faptului că fragila democrație românească de astăzi are, în continuare, un adversar ale cărui provocări nu se vor tempera în viitorul previzibil.